

Τρόποι του Φιλοσοφείν

(Περιοδικό *Cogito*, τεύχος. 6, Μάιος 2007, σ. 39-41).

Ερωτήσεις:

1. Η φιλοσοφία και ο ρόλος της

- 1.1. Νομίζετε ότι η φιλοσοφία, όπως την ασκούν σήμερα οι φιλόσοφοι, έχει, ή θα έπρεπε να έχει, να πει κάτι σε όσους δεν είναι φιλόσοφοι σχετικά με τον τρόπο που αυτοί βλέπουν τον κόσμο και τη ζωή τους;
- 1.2. Είναι επιθυμητό οι φιλόσοφοι να προσπαθούν να κάνουν πιο προσιτά σε όσους δεν είναι φιλόσοφοι ό,τι είναι στη φιλοσοφία σχετικό με τον τρόπο που αυτοί βλέπουν τον κόσμο και τη ζωή τους;

2. Ποιοι θα πρέπει να θεωρούνται φιλόσοφοι;

- 2.1. Θα πρέπει να ασχολούνται με τη φιλοσοφία μόνον όσοι έχουν εκπαιδευτεί ως φιλόσοφοι σε ακαδημαϊκά ιδρύματα; Υπάρχουν άραγε σαφή κριτήρια που θα πρέπει να ακολουθούν και να σέβονται όσοι θέλουν να ασχοληθούν με τη φιλοσοφία και βρίσκονται έξω από ακαδημαϊκά ιδρύματα;
- 2.2. Μπορούν οι καθηγητές της φιλοσοφίας να θεωρούν ότι είναι φιλόσοφοι επειδή διδάσκουν φιλοσοφία; Μήπως θα πρέπει να κρατήσουμε τον τίτλο του φιλοσόφου μόνο για στοχαστές όπως ο Πλάτων, ο Αριστοτέλης, ο Kant και ο Wittgenstein;

3. Η φιλοσοφία και η ιστορία της

- 3.1. 'αν και η ιστορία της φιλοσοφίας – παρά τα όσα λένε πολλοί ιστορικοί – δεν είναι περισσότερο τμήμα της φιλοσοφίας απ' ότι η ιστορία των μαθηματικών είναι

τμήμα των μαθηματικών, δεν είναι δυνατό, παρόλα αυτά, να κάνει κανείς τίποτε ιδιαίτερο στην ιστορία ενός αντικειμένου αν δεν έχει κάποιου είδους εξοικείωση με το ίδιο το αντικείμενο' (J. Barnes, 'Bagpipe music', *Topoi* 25, 2006, 17-20).

Συμφωνείτε;

- 3.2. Ισχύει άραγε και το αντίστροφο; Δεν είναι δυνατό να κάνει κανείς τίποτε ιδιαίτερο στη φιλοσοφία αν δεν έχει κάποιου είδους εξοικείωση με την ιστορία της;

4. Η φιλοσοφία και οι τομείς της

Πολλοί φιλόσοφοι σήμερα δουλεύουν σε συγκεκριμένους τομείς της φιλοσοφίας χωρίς να ενδιαφέρονται ιδιαίτερω, ή και καθόλου, για άλλους τομείς της. Για παράδειγμα, φιλόσοφοι που ασχολούνται με την ηθική ή την πολιτική φιλοσοφία συχνά δεν ενδιαφέρονται, ή ακόμη εκφράζουν και την απέχθειά τους, για τομείς της φιλοσοφίας όπως η φιλοσοφία της γλώσσας ή της λογικής, και το αντίστροφο. Τι θα λέγατε για αυτή την κατάτμηση της φιλοσοφίας;

5. Διαφορετικές παραδόσεις στη φιλοσοφία

Τις τελευταίες δεκαετίες συζητείται πολύ η διαμάχη ανάμεσα στην επονομαζόμενη 'αναλυτική' και την 'ηπειρωτική' φιλοσοφία. Θα πρέπει κανείς να θεωρήσει ότι οι αντιπρόσωποι της μιας ή της άλλης παράδοσης δεν είναι στην πραγματικότητα φιλόσοφοι ή ότι εκφράζουν διαφορετικούς 'τρόπους του ` φιλοσοφει `ν';

6. Διαφορετικοί τρόποι γραφής της φιλοσοφίας

Κατά τη διάρκεια της ιστορίας της φιλοσοφίας οι φιλόσοφοι έχουν χρησιμοποιήσει διαφορετικούς τρόπους γραφής για να εκφράσουν τις απόψεις τους, όπως για παράδειγμα το διάλογο, τις επιστολές, την ποίηση, τις ερωταποκρίσεις, τα υπομνήματα, τους αφορισμούς. Εδώ και καιρό, όμως, έχουμε πάψει να πειραματιζόμαστε σε αυτή την κατεύθυνση και οι περισσότεροι φιλόσοφοι επιλέγουν να γράφουν άρθρα και βιβλία με την καθιερωμένη μορφή του δοκιμίου. Χάνουμε έτσι κάτι;

Απαντήσεις:

Στέλιος Βιρβιδάκης

1.1.

Από την εποχή που η φιλοσοφία πήρε τη μορφή μιας οργανωμένης μάθησης, άρχισε να διδάσκεται συστηματικά στα Πανεπιστήμια, να αναπτύσσεται με τεχνικό και «επαγγελματικό» τρόπο και να μεταδίδεται με τη μορφή ειδικών εργασιών και πραγματειών, έχει κανείς την αίσθηση πως έγινε πιο δύσκολη η πρόσληψή της από τους μη φιλοσόφους. Ωστόσο, ήδη κατά την αρχαιότητα, οπότε η φιλοσοφία δεν αποτελούσε απλώς αναζήτηση μιας ενιαίας και συνεκτικής θεώρησης του κόσμου και της θέσης του ανθρώπου μέσα σ' αυτόν, αλλά, μεταξύ άλλων, και «τέχνη του βίου», δεν ήταν διόλου εύκολη υπόθεση η κατανόηση και η πρακτική αξιοποίηση ορισμένων κεντρικών διαστάσεων της αφηρημένης έκφρασής της. Στο βαθμό που η φιλοσοφία ανταποκρίνεται σε μια αναπόδραστη ανάγκη για στοχασμό πάνω στην πραγματικότητα που μας περιβάλλει και στη ζωή που μας δόθηκε, και που θέλουμε να ζήσουμε όσο γίνεται καλύτερα, οι περισσότεροι άνθρωποι κάποια στιγμή θα θελήσουν να φιλοσοφήσουν και θα στραφούν σε ερωτήματα τα οποία συνήθως απασχολούν και τους «επαγγελματίες» φιλοσόφους και εξετάζονται διεξοδικά στα κείμενά τους.

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η φιλοσοφία συμβάλλει και στις μέρες μας με ποικίλους τρόπους, που δεν είναι πάντοτε προφανείς, σε πολύ διαφορετικούς τομείς πνευματικής δραστηριότητας, σε ατομικό και σε συλλογικό επίπεδο. Η μελέτη της συντελεί στην πληρέστερη σύλληψη και αποτίμηση της σημασίας των πορισμάτων της επιστημονικής έρευνας, όπως στο χώρο της κβαντικής φυσικής, της νευροφυσιολογίας, της γενετικής ή της γνωσιακής επιστήμης. Και όσοι βρίσκονται στην πρώτη γραμμή των επιστημονικών αναζητήσεων των τελευταίων χρόνων συχνά προχωρούν στην κατεύθυνση της φιλοσοφικής προβληματικής, πιθανώς χωρίς να το συνειδητοποιούν. Αλλά και η σύγχρονη καλλιτεχνική δημιουργία είναι επηρεασμένη από τον φιλοσοφικό

αναστοχασμό για το ίδιο της το νόημα, σε τέτοιο σημείο που ορισμένοι μιλούν για μια υπερβολική και ανεπιθύμητη «φιλοσοφικοποίηση της τέχνης». Βέβαια, υπάρχουν κλάδοι της φιλοσοφίας που φαίνεται να έχουν μεγαλύτερο πρακτικό ενδιαφέρον. Η εφαρμοσμένη ηθική, η πολιτική φιλοσοφία και η φιλοσοφία του δικαίου μπορούν να διευκολύνουν ουσιαστικά την ακριβέστερη ανάλυση και διασάφηση και κατ'επέκταση και την καλύτερη αντιμετώπιση μιας σειράς προβλημάτων των κοινωνιών μας. Εκείνο πάντως που πρέπει να καταλάβουμε είναι ότι και εδώ η συνεισφορά της φιλοσοφίας είναι μάλλον έμμεση.

Είναι νομίζω λάθος να περιμένουμε από τη φιλοσοφία να μας δώσει άμεση λύση σε συγκεκριμένα πρακτικά προβλήματα και διλήμματα, όπως είναι και λάθος να πιστεύουμε ότι η φιλοσοφία εξασφαλίζει κάποια ουσιώδη, ανώτερη ή βαθύτερη γνώση της πραγματικότητας. Όπως γράφει ο καθηγητής στο Κολέγιο της Γαλλίας Jacques Bouveresse, δε μπορούμε να περιμένουμε από τη φιλοσοφία περισσότερα από όσα μπορεί να μας προσφέρει (*Το αίτημα της φιλοσοφίας, Τι ζητάει από εμάς η φιλοσοφία και τι μπορούμε να ζητήσουμε εμείς από αυτήν;* μτφρ. Σ. Βιρβιδάκης, Αθήνα, Εκδόσεις Πόλις, 2002). Η προσφυγή σε φιλοσοφικές θεωρίες δεν είναι ούτε αναγκαία ούτε επαρκής για να καταλήξει κανείς στο συμπέρασμα, για παράδειγμα, ότι ο βομβαρδισμός της Χιροσίμα ήταν ηθικά εσφαλμένος, ότι η ευθανασία σε ορισμένες περιπτώσεις είναι δικαιολογημένη, ότι η προστασία του περιβάλλοντος είναι τουλάχιστον τόσο αναγκαία όσο η οικονομική ανάπτυξη του Τρίτου Κόσμου ή ότι ο σεβασμός των βασικών ανθρώπινων δικαιωμάτων όλων των πολιτών δεν πρέπει να εξαρτάται από την έγκριση κάποιας πλειοψηφίας· και δεν είναι κατά πρώτο λόγο η φιλοσοφία που θα τον κάνει να ρυθμίσει τη ζωή του σύμφωνα με αυτά τα συμπεράσματα. Όμως, η κατοχή των εννοιολογικών και επιχειρηματολογικών εργαλείων που παρέχει η μελέτη του *corpus* σημαντικών φιλοσοφικών κειμένων και κυρίως η συστηματική άσκηση στο φιλοσοφείν μπορούν να παίξουν ιδιαίτερο ρόλο στην διεύρυνση της οπτικής, την όξυνση της κριτικής ικανότητας, τη διαθεσιμότητα για ορθολογικό διάλογο και ίσως τελικά στην ορθή αποτίμηση των καταστάσεων και την λήψη κατάλληλων αποφάσεων. Και νομίζω πως ο φιλόσοφος, πέρα από την εστίαση της δουλειάς του σε λεπτά, τεχνικά ζητήματα, στενότερου ακαδημαϊκού ενδιαφέροντος, δεν πρέπει να διστάζει να χρησιμοποιεί το θεωρητικό του οπλοστάσιο, αν όχι διεκδικώντας το ρόλο ενός δημόσιου διανοούμενου

με ξεχωριστό κύρος, όπως τα τελευταία χρόνια ο Jürgen Habermas, τουλάχιστον ως συντονιστής μιας ορισμένης μορφής εννοιολογικής εργασίας και ως διαμεσολαβητής μεταξύ διαφόρων ειδικών επιστημόνων και εκπροσώπων κοινωνικών ομάδων, με πολύτιμο συμβουλευτικό ρόλο. Χαρακτηριστικά παραδείγματα παρέχουν η συμμετοχή των φιλοσόφων σε επιτροπές βιοηθικής, κατάρτισης κωδίκων δεοντολογίας των ΜΜΕ, ή σχεδιασμού εκπαιδευτικής πολιτικής, και οι παρεμβάσεις τους στη συζήτηση για τη δυνατότητα παρέμβασης της διεθνούς κοινότητας σε χώρες όπου καταπατούνται τα ανθρώπινα δικαιώματα.

1.2.

Αν αληθεύει το ότι η φιλοσοφία μπορεί πράγματι να φωτίσει τον τρόπο με τον οποίο βλέπουμε τον κόσμο και τη ζωή μας, να νοηματοδοτήσει και να συμβάλει τουλάχιστον έμμεσα στη διαμόρφωση της πρακτικής μας στάσης απέναντι σε διάφορα ζητήματα, είναι φυσικό να επιδιώκεται η καλύτερη δυνατή πρόσβαση και εκείνων που δεν την έχουν διδαχθεί στη φιλοσοφική δραστηριότητα και τα πορίσματά της. Ωστόσο, απαιτείται ιδιαίτερη ικανότητα για να γίνουν προσιτές δύσκολες και αφηρημένες έννοιες, μορφές τεχνικών επιχειρημάτων και σύνθετες θεωρίες, οι υποδηλώσεις και οι συνέπειες των οποίων μπορεί τελικά να παρουσιάζουν ενδιαφέρον για όλους, χωρίς να αλλοιώνεται το περιεχόμενό τους. Καταβάλλονται σήμερα πολλές προσπάθειες για εκλαΐκευση της φιλοσοφικής σκέψης, με μαθήματα για το ευρύ κοινό, οργάνωση εκδηλώσεων, δημιουργία «φιλοσοφικών καφενείων» για ελεύθερες συζητήσεις, πληθώρα ελκυστικών εκδόσεων κάθε λογής, χρήση των νέων τεχνολογιών κ.λπ. Η μεγάλη ανταπόκριση σε αυτές τις προσπάθειες φανερώνει μια πραγματική δίψα για φιλοσοφία ανθρώπων χωρίς καμιά φιλοσοφική παιδεία. Δυστυχώς το προσφερόμενο προϊόν συχνά δεν είναι υψηλού επιπέδου και προκαλούνται συγχύσεις και εσφαλμένες εντυπώσεις. Το στοίχημα του εκδοτικού εγχειρήματος του *Cogito* είναι ακριβώς να γίνει εφικτή η μετάδοση και η περαιτέρω καλλιέργεια της φιλοσοφικής σκέψης, χωρίς εκπτώσεις στην ποιότητά της.

2.1.

Ασφαλώς δεν μπορεί να εμποδίσει κανείς όποιον ενδιαφέρεται να ασχοληθεί με τη φιλοσοφία να δοκιμάσει να μετάρχει σε σχετικές συζητήσεις ή να γράψει και να

δημοσιεύσει κείμενα φιλοσοφικού χαρακτήρα. Και αρκετές φορές συναντά κανείς άτομα με ξεχωριστό φιλοσοφικό ταλέντο χωρίς ειδική μόρφωση και εξοικείωση με το αντικείμενο. Ωστόσο, δεν πρέπει να νομιστεί ότι επειδή τα θέματα με τα οποία ασχολούνται οι φιλόσοφοι είναι συχνά γενικού ενδιαφέροντος, και όπως είπαμε παραπάνω (1.1), οι περισσότεροι άνθρωποι μπορεί να νιώσουν κάποτε την ανάγκη να φιλοσοφήσουν, δεν υπάρχουν κριτήρια ελέγχου της φιλοσοφικής σκέψης. Βέβαια, τα κριτήρια αυτά δεν είναι τόσο σαφή, όσο, για παράδειγμα, τα κριτήρια ορθότητας και σημασίας ενός κειμένου με περιεχόμενο από το χώρο των φυσικών επιστημών. Ένα από τα ιδιαίτερα γνωρίσματα του φιλοσοφικού στοχασμού είναι ότι τον απασχολούν συνήθως ερωτήματα οριακά για τον ανθρώπινο νου και, με παράδοξο αυτοαναφορικό τρόπο, μπορεί κάποτε να θέτει σε αμφισβήτηση ακόμη και τα βασικότερα κριτήρια ορθολογικότητας που διέπουν αυτόν τον ίδιο. Σε κάθε περίπτωση, καλό είναι να μην ξεχνά κανείς ότι, ανεξάρτητα από τις ποικίλες μεθόδους που έχουν αναπτυχθεί μέσα από τη φιλοσοφική πρακτική, πρέπει κατ'αρχήν να προσπαθεί να συμμορφώνεται με τους στοιχειώδεις λογικούς κανόνες που καθιστούν τη σκέψη του κατανοητή από τους άλλους με τους οποίους θέλει να επικοινωνήσει και να προσπαθήσει να πείσει για τις θέσεις του. Για κάτι τέτοιο μάλλον δε χρειάζεται ειδική εκπαίδευση παρεχόμενη μόνο μέσα σε ακαδημαϊκά ιδρύματα.

2.2.

Συνήθως, οι καθηγητές φιλοσοφίας διστάζουν να χρησιμοποιήσουν τον τίτλο του φιλοσόφου για τον εαυτό τους, θεωρώντας ότι αυτός πρέπει να αποδίδεται μόνο σε μεγάλους στοχαστές με πρωτότυπη και σημαντική συμβολή στην ιστορία της φιλοσοφίας. Και στην Ελλάδα, μάλλον θα αντιμετωπιζόταν με ειρωνεία ένας καθηγητής που θα έκανε το αντίθετο. Αυτό έχει βέβαια να κάνει με την παραδοσιακή αίγλη της έννοιας του φιλοσόφου, αλλά και με την εντύπωση της παράδοξης, κάπως περιθωριακής θέσης του μέσα στο κοινωνικό σύνολο, ανάλογης σε κάποιο βαθμό με εκείνη του καλλιτέχνη. Όμως, σε χώρες όπου, παρά τις όποιες επιφυλάξεις, είναι περισσότερο αποδεκτή η επαγγελματοποίηση της φιλοσοφικής δραστηριότητας, όπως η Γερμανία, η Αγγλία και οι Η.Π.Α., με τον όρο «φιλόσοφος» μπορεί να δηλώνεται και όποιος γράφει και διδάσκει φιλοσοφία, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι πρέπει να αντιμετωπίζεται ως ισάξιος του Πλάτωνα ή του Kant.

3.1.

Συμφωνώ πως δεν μπορεί κανείς να μελετήσει με ικανοποιητικό τρόπο την ιστορία οποιουδήποτε επιστημονικού αντικειμένου αν δεν έχει κάποιου είδους εξοικείωση με το ίδιο το αντικείμενο. Ωστόσο, θεωρώ πως η συγκεκριμένη παρατήρηση έχει ειδικότερο νόημα στην περίπτωση της φιλοσοφίας γιατί διαφωνώ με το πρώτο μέρος της παραπάνω πρότασης. Επειδή ακριβώς πιστεύω πως η φιλοσοφία έχει ιδιαίτερη σχέση με την ιστορία της (βλ. και απάντηση σε 3.2), νομίζω ότι ο ιστορικός της φιλοσοφίας, δε μπορεί παρά να είναι και φιλόσοφος. Αν δεν διαθέτει επαρκή φιλοσοφική κατάρτιση και ικανότητα, ίσως επαρκέστερη από τη μαθηματική κατάρτιση και ικανότητα που χρειάζεται ένας ιστορικός των μαθηματικών, η προσέγγισή του των φιλοσοφικών κειμένων του παρελθόντος κινδυνεύει να είναι μάλλον εξωτερική και μουσειακή και να μην είναι σε θέση να αναδείξει την ενδεχόμενη ζωντανή λειτουργία και σημασία τους για τις συζητήσεις του παρόντος. Στο βαθμό μάλιστα που επιδιώκει όχι μόνο την ιστορική κατανόηση και την ένταξη στο πλαίσιο μιας άλλης εποχής, αλλά και την αποτίμηση ορισμένων θέσεων και επιχειρημάτων της σκέψης του παρελθόντος, δεν μπορεί παρά να χρησιμοποιεί τα εργαλεία του παρόντος, έστω και αν, κατ' αυτό τον τρόπο, διατρέχει τον κίνδυνο του αναχρονισμού.

3.2.

Η διατύπωση του ερωτήματος είναι υπερβολικά ισχυρή στο πρώτο του μέρος. Η απάντηση όμως εξαρτάται από το τι εννοούμε λέγοντας «κάποια εξοικείωση». Υπάρχουν μεγάλοι φιλόσοφοι όπως ο Wittgenstein που δεν είχαν καθόλου επαρκή και ευρεία εξοικείωση με πολλές περιόδους της φιλοσοφίας – π.χ. με τη σκέψη του Αριστοτέλη και την παράδοσή της-, αλλά και αυτοί ακόμη, παρά την ανιστορική τους προσέγγιση, είχαν αφομοιώσει τη θεματική και την εννοιολογική σκευή κάποιων στοχαστών του παρελθόντος – π.χ. του Schopenhauer. Έτσι, με την εξαίρεση ορισμένων από τους προσωκρατικούς όλοι οι φιλόσοφοι είχαν άμεσα ή έμμεσα κάποια εξοικείωση με την ιστορία της φιλοσοφίας. Βέβαια, θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι σε ορισμένους φιλοσοφικούς κλάδους, π.χ. τη λογική, τη φιλοσοφία της γλώσσας, ή τη φιλοσοφία του νου, μπορεί να φιλοσοφήσει μέχρι ενός ορισμένου σημείου χωρίς να τον ενδιαφέρει η ιστορία των εννοιών και των προβλημάτων. Όμως, μιλώντας γενικότερα, ακόμη και αν

θέλει και μπορεί να εργαστεί συγχρονικά, ειδικά σε ορισμένους άλλους χώρους, της ηθικής, της πολιτικής φιλοσοφίας και της φιλοσοφίας της τέχνης, δεν είναι δυνατόν να αγνοεί την ιστορία ή τη «γενεαλογία» του εννοιολογικού του υλικού. Όπως έχει παρατηρηθεί αρκετές φορές, αν κανείς αδιαφορήσει για την ιστορία της φιλοσοφίας, κινδυνεύει να την επαναλάβει. Η φιλοσοφία εδώ δεν μπορεί να συγκριθεί με επιστήμες όπως η φυσική ή τα μαθηματικά. Οσο τεχνική και να γίνεται η συζήτηση στο χώρο της φιλοσοφίας, αυτή δεν παύει να ανήκει στις ανθρωπιστικές σπουδές (humanities)

Ωστόσο, η αναγνώριση της ιστορικής αυτής διάστασης της φιλοσοφικής δραστηριότητας, δεν ισοδυναμεί με κάποια ισχυρή αντίληψη ιστορισμού ή ιστορικού σχετικισμού. Δεν είμαστε υποχρεωμένοι να δεχθούμε ότι τα φιλοσοφικά προβλήματα όπως τα κατανοούμε στο παρόν δεν έχουν κανένα υπερχρονικό νόημα, επειδή καθορίζονται πλήρως από συλλήψεις του παρελθόντος, ούτε ότι δεν είναι θεμιτό να μιλάμε για ορθότητα ή ενδεχομένως και για αλήθεια ορισμένων απαντήσεων –για παράδειγμα, όσον αφορά τη διαμάχη περί των καθόλου όντων- έξω από ένα συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο.

4.

Καταλαβαίνω ότι κάποιοι φιλόσοφοι μπορεί να ειδικεύονται σε ορισμένους τομείς και να μη θέλουν να αναλώσουν χρόνο στη μελέτη της φιλοσοφικής έρευνας και συζήτησης που διεξάγεται σε άλλους τομείς. Και καθώς γίνεται όλο και δυσκολότερο να παρακολουθεί κανείς τις εξελίξεις και την τεράστια παραγωγή φιλοσοφικών δημοσιεύσεων είναι εύλογο να προσπαθεί να περιορίζει κανείς τη δουλειά του σε συγκεκριμένα μόνο θέματα και περιοχές. Έτσι, διασφαλίζεται η εμβάθυνση και η ποιότητα του παραγόμενου έργου. Ωστόσο, η φιλοσοφική δραστηριότητα διακρινόταν πάντα από τη γενική και σφαιρική της στόχευση, και δε μπορεί να αδιαφορεί τελείως για την παράλληλη ανάπτυξη των περισσότερων, αν όχι όλων των βασικών πεδίων όπου ασκείται. Άλλωστε, οι συστηματικές διασυνδέσεις εννοιών και προβλημάτων δείχνουν ότι είναι συχνά αναγκαίο να στρέφεται κανείς σε τομείς για τους οποίους μπορεί να μην είχε αρχικά επαρκή ενημέρωση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της αλληλεξάρτησης των διαφόρων περιοχών της φιλοσοφίας αποτελεί η σύγχρονη μεταηθική, όπου όταν προσπαθεί να διερευνήσει κανείς όλες τις διαστάσεις των εννοιών που συγκροτούν την

κανονιστική ηθική διαπιστώνει τις στενές σχέσεις οντολογικών, γνωσιολογικών, σημασιολογικών και ψυχολογικών ερωτημάτων.

Προσωπικά, θεωρώ περισσότερο ενδιαφέρον το έργο εκείνων των φιλοσόφων, οι οποίοι ακόμη και στην εποχή μας κατορθώνουν να ασχοληθούν με ένα ευρύ φάσμα θεμάτων από διάφορες, κεντρικές περιοχές της φιλοσοφικής έρευνας και που διασώζουν αυτό που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε «ανθρώπινη» ποιότητα ή σημασία του φιλοσοφείν, έστω και αν δεν διακρίνονται πάντοτε για την πρωτοτυπία ή την αυστηρότητα της σκέψης τους. Έτσι, παρόλο που ο Willard Quine, για πολλούς λόγους, αναγνωρίζεται γενικά ως αναμφίβολα σημαντικότερος φιλόσοφος από τον Hilary Putnam, τον Thomas Nagel, ή τον Bernard Williams, θεωρώ τους τελευταίους πλησιέστερους στα φιλοσοφικά ιδεώδη της ευρύτητας του στοχασμού και της ανθρώπινης σημασίας του. Η συμβολή του Quine στην ηθική και πολιτική φιλοσοφία είναι μηδαμινή.

5.

Πολλοί στις μέρες μας παρατηρούν πως η διαμάχη τείνει να ξεπεραστεί και πως υπάρχει προσέγγιση των εκπροσώπων των δύο παραδόσεων. Ως εκπρόσωπος της Ελλάδας στην Διοικούσα Επιτροπή της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Αναλυτικής Φιλοσοφίας (ESAP) για αρκετά χρόνια, έχω θεωρηθεί από πολλούς προκατειλημμένος υπέρ των αναλυτικών. Ωστόσο, σε καμιά περίπτωση δε θα έλεγα ότι οι ηπειρωτικοί δεν είναι στην πραγματικότητα φιλόσοφοι. Θα συμφωνούσα πάντως ότι μπορούμε να εκλάβουμε το «ύφος και το ήθος» των δύο παραδόσεων ως διαφορετικούς «τρόπους του φιλοσοφείν». Εκείνο που θα δεχόμουν είναι πως η αναλυτική παράδοση, νοούμενη υπό μια ευρεία έννοια, έχει αναπτύξει σημαντικές αρετές, οι οποίες συνοψίζονται στη λογική αυστηρότητα στην επιχειρηματολογία, την ακρίβεια και τη σαφήνεια στο ύφος γραφής και κυρίως την προσήλωση σε βαθύτερες κανονιστικές αρχές ορθολογικότητας. Από αυτές τις αρετές μπορούν νομίζω να επωφεληθούν και οι αντίπαλοί της όταν θέλουν να προσδιορίσουν, να καταστήσουν διαυγείς και να υποστηρίξουν τις ίδιες τους τις τοποθετήσεις. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Richard Rorty, ένας φιλόσοφος αναθρεμμένος μέσα στην αναλυτική παράδοση, την πολεμά αποτελεσματικότερα από άλλους με τα δικά της όπλα. Πιστεύω όμως ότι και οι αναλυτικοί έχουν να διδαχθούν πολλά από τους

ηπειρωτικούς εμπλουτίζοντας τον θεματικό τους ορίζοντα, συνειδητοποιώντας την ιστορική διάσταση της προβληματικής τους, και αναπτύσσοντας μεγαλύτερη υπαρξιακή, πολιτισμική και πολιτική ευαισθησία που προοδευτικά θα αντανάκλωνται όλο και περισσότερο στα κείμενά τους. Εκείνο που εξακολουθώ να δυσκολεύομαι να εκτιμήσω είναι η φιλοσοφική αξία της πρόσφατης «μεταμοντέρνας» εξέλιξης της ηπειρωτικής παράδοσης, ιδιαίτερα στην κατεύθυνση του αποδομισμού, καθώς και η λειτουργικότητα ενός σκοτεινού και υπερβολικά ρητορικού ύφους που προσποιείται τη βαθύτητα. Η διαμάχη αναλυτικών-ηπειρωτικών με έχει απασχολήσει ερευνητικά και τα πρώτα μου συμπεράσματα παρουσιάζονται εκτενώς σε μια πρόσφατη δημοσίευση («Αναλυτική και Ηπειρωτική Φιλοσοφία: Κριτήρια αναγνώρισης και διάκρισης», *Νεύσις* 14, 2005, 3- 47).

6.

Το ερώτημα θίγει το πολύ σημαντικό πρόβλημα του ύφους των φιλοσοφικών κειμένων και κατ'επέκταση των σχέσεών της με τη λογοτεχνία και τη ρητορική. Πιστεύω πως, στο βαθμό που η φιλοσοφία αποτελεί πρωτίστως κοινή *ζήτηση*, με γνωστικούς ή οιονει γνωστικούς στόχους, και χρησιμοποιεί επιχειρήματα για τον έλεγχο ή τη λογική στήριξη θέσεων, προσφορότερη μορφή έκφρασής της είναι το δοκίμιο και η πραγματεία, που μιμούνται ως ένα βαθμό την επιστημονική εργασία (χωρίς, όπως τονίσαμε παραπάνω, αυτό να σημαίνει ότι η φιλοσοφία εξομοιώνεται με τις επιστήμες). Ωστόσο, το γεγονός ότι δεν είναι ούτε εφικτό ούτε επιθυμητό να καταργηθεί ή ειδολογική διαφορά μεταξύ φιλοσοφίας και λογοτεχνίας, αντίθετα με ότι πιστεύουν οι Γάλλοι αποδομιστές, δε σημαίνει ότι αποκλείεται να χρησιμοποιηθούν διαφορετικές μορφές και ύφη λόγου για την αποτελεσματικότερη επίτευξη συγκεκριμένων φιλοσοφικών στόχων, όπως από τον Πλάτωνα, τον Descartes, τον Spinoza, τον Nietzsche ή τον Wittgenstein. Κινδυνεύοντας να κατηγορηθώ για συντηρητισμό θα εξέφραζα την άποψη ότι στην εποχή μας, εφόσον θέλουμε να εργαζόμαστε στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης φιλοσοφικής κοινότητας, είναι πολύ δύσκολο να ξεφύγουμε από αυτά τα καθιερωμένα πρότυπα γραφής, και πως αυτό δε συνεπάγεται υποχρεωτικά σοβαρή *φιλοσοφική* αλλά ούτε και *λογοτεχνική* απώλεια. Ας μου επιτραπεί και εδώ να παραπέμψω σε σχετική εργασία μου («Φιλοσοφία και/ως λογοτεχνία: παραλλαγές», *Cogito* 3, 2005, 88-90).

Έτσι κι' αλλιώς, ακόμη και αν οι ακαδημαϊκοί φιλόσοφοι τείνουν να επιλέγουν ορισμένο τρόπο γραφής για να υποστηρίξουν και να μεταδίδουν καλύτερα τη σκέψη τους, τούτο δε σημαίνει ότι φιλοσοφικές ιδέες δε μπορούν να εκφραστούν με θαυμάσιο, γλαφυρό τρόπο μέσα από έργα λογοτεχνών, όπως ο Eliot, ο Borges ή ο Calvino, καθώς και εικαστικών καλλιτεχνών, θεατρικών συγγραφέων, ή σκηνοθετών του κινηματογράφου από τον Drayer, μέχρι τον Bergman, τον Wenders και τον Woody Allen. Βέβαια, η ανάπτυξη, η επεξεργασία και η επιχειρηματολογική υπεράσπιση αυτών των ιδεών, που αποτελεί ουσιαστική διάσταση του φιλοσοφείν, όπως το εννοούμε συνήθως, νομίζω πως θα χρειαστεί τελικά τη φόρμα του παραδοσιακού δοκιμίου.